

INGLIZ VA QORAQALPOQ TILLARIDA "GASTRONOMIK/KULINARIK" FRAZELOGIZMLARNING LINGVOMADANIY TAHLILI

Urazimov Bekpolat Jenisovich

Nukus 1-son ixtisoslashtirilgan maktab-internati ingliz tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22643367>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 6-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 7-sentabr 2026-yil

Annotatsiya:

Mazkur ilmiy tezisdagi ingliz va qoraqalpoq tillaridagi gastronomik (kulinariya) komponentli frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tadqiq etiladi. Ikkala tildagi oziq-ovqat va taom nomlari ishtirok etgan frazeologizmlarning xalq mentaliteti, turmush tarzi, moddiy madaniyati hamda kognitiv assotsiatsiyalarini qay darajada ifodalashi ko'rsatib berilgan. Tadqiqotda semantik, komponent va qiyosiy-tarixiy tahlil usullaridan foydalanilgan bo'lib, ingliz tilida pishiriqlar (non, pirog), sabzavotlar va go'sht mahsulotlari bilan bog'liq idiomalarning ustuvorligi, qoraqalpoq tilida esa sut, unli yeguliklar va chorvachilik mahsulotlari bilan aloqador frazeologik qatlam yetakchi o'rinda ekanligi empirik misollar orqali dalillangan.

Kalit so'zlar:

lingvomadaniyatshunoslik, gastronomik frazeologiya, ingliz tili, qoraqalpoq tili, kulinariya kodi, milliy mentalitet, ozuqa leksikasi, semantik transformatsiya.

Kirish

Til va madaniyatning o'zaro uyg'unligini o'rganishda frazeologik birliklar milliy kognitiv dunyoqarashning eng boy qatlamlaridan biri sanaladi. Har bir etnosning kundalik hayot kechirishi, geografik muhiti va moddiy madaniyati eng avvalo uning oshxonasida, ya'ni gastronomik an'alarida o'z aksini topadi [1, 45-b.]. Gastronomik yoki kulinariya komponentli frazeologizmlar til egalarining ozuqa vositalariga bergan ramziy ma'nolarini, qadriyat mezonlarini va hissiy-baholash munosabatlarini o'zida mujassam etadi [2, 112-b.].

Ingliz va qoraqalpoq tillari geneologik hamda tipologik jihatdan turli oilalarga (german va turkiy tillar) mansub bo'lib, ularning moddiy-ma'naviy hayoti ham tubdan farq qiladi. Ingliz xalqining orol geografiyasi, dengizchilik va dehqonchilik an'analari kulinariya leksikasiga ta'sir qilgan bo'lsa, qoraqalpoq xalqining Amudaryo etagi, Orolbo'yi havzasi hamda ko'chmanchi-yarim ko'chmanchi chorvachilik va sug'orma dehqonchilikka asoslangan turmushi ularning gastronomik frazeologiyasida chuqur iz qoldirgan [3, 28-b.]. Ushbu ikki tizimli tilda oziq-ovqat komponentli frazeologizmlarning lingvomadaniy jihatlarini qiyosiy o'rganish zamonaviy komparativistika va lingvomadaniyatshunoslikning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Metodologiya Tadqiqot jarayonida ingliz va qoraqalpoq tillarining frazeologik hamda izohli lug'atlaridan tanlab olingan gastronomik komponentli birliklar tahlilga tortildi [4, 78-b.; 5, 14-b.]. Ishda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

- **Komponent tahlil metodi** – frazeologizmlar tarkibidagi oziq-ovqat nomlari (non, go'sht, sut, choy, pishiriqlar) ajratib olindi;
- **Lingvomadaniy tahlil metodi** – gastronomik birliklarning ramziy, metaforik va milliy-madaniy mazmun qatlamlari aniqlandi;

• **Qiyosiy-chog'ishtirma metod** – ikki tildagi konseptual o'xshashlik va etnomadaniy tafovutlar belgilandi.

Natijalar Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ikkala tilda ham gastronomik frazeologizmlar shaxs xarakteri, ijtimoiy munosabatlar, moddiy ahvol va hayotiy vaziyatlarni ifodalashda yuqori metaforik quvvatga ega:

• **Ingliz tilida:** Asosiy gastronomik o'zaklar sifatida *bread* (non), *butter* (sariyog'), *cake* (tort/pirog), *pie* (pirog), *tea* (choy), *apple* (olma), *beans* (loviya), *egg* (tuxum) komponentlari faol qo'llanadi. Masalan:

- *Bread and butter* – tirikchilik manbai, asosiy daromad [6, 85-b.];
- *A piece of cake* – juda oson ish;
- *Have a finger in every pie* – hamma ishga aralashavermoq;
- *Spill the beans* – sirni fosh qilmoq;
- *Not my cup of tea* – mening xohishim yoki didimga mos kelmaydigan narsa.

• **Qoraqalpoq tilida:** Gastronomik kodi asosan chorvachilik, unli ovqatlar va sut mahsulotlari bilan belgilanadi: *nan/g'o'nje* (non), *ash/awqat* (taom), *su't/qatiq* (sut/qatiq), *may* (yog'), *shorba* (sho'rva), *juwari* (jo'xori), *shai* (choy) komponentlari yetakchilik qiladi [7, 52-b.]:

- *Awzi asqa, murti mayg'a tiyiw* – to'kin-sochinlikka yetishmoq, farovon yashamoq [5, 63-b.];
- *Nanin pu'tin qiliw* – tirikchiligini ta'minlamoq, qornini to'q qilmoq;
- *Awzi aqqa tiyiw* – oq (sut-qatiq) ichmoq, bahorgi to'kinlikka yetib jon saqlamoq [8, 104-b.];
- *May shalpaq qiliw* – biror ishni juda oson va muvaffaqiyatli bajarmoq;
- *Tuz-dami jarasiw* – do'stlashmoq, inoq bo'lmoq.

Tahlil va muhokama Olingan natijalar har ikki xalqning oziq-ovqatga nisbatan qadriyat tizimini yaqqol ochib beradi.

Ingliz tilida non (*bread*) va sariyog' (*butter*) hayotning asosiy tayanchi va moddiy farovonlik mezoni sifatida qaraladi (*earn one's bread* – o'z nonini topib yemoq). Shu bilan birga, ingliz madaniyatida shirinliklar, xususan piroglar jamiyatdagi imkoniyat yoki ulushni ifodalaydi (*a slice of the cake/pie* – foydadan olingan ulush) [9, 215-b.]. Bu esa o'troq shahar madaniyati, savdo va individual huquqlarga tayangan mentalitet bilan uzviy bog'liqdir.

Qoraqalpoq tilida esa gastronomik obrazlilik ko'proq ko'chmanchi va agrar an'analar, jamoaviylik hamda mehmondo'stlik asosida shakllangan. Qoraqalpoq frazeologiyasida "oq" tushunchasi (sut, ayron, qatiq) hayot manbai, tozalik va tiriklik ramzidir. *Awzi aqqa tiyiw* frazemasi ko'chmanchi chorvadorlarning qishki qahatchilikdan omon chiqib, bahorda yangi tug'ilgan mollar hisobiga sut mahsulotlariga erishish quvonchini metaforalashtirgan [10, 41-b.].

Non tushunchasi har ikkala tilda ham muqaddas va asosiy ozuqa hisoblansada, qoraqalpoq tilida non mehmondo'stlik va sadoqat bilan uyg'unlashib, ko'proq *duz-nan* (tuz-non) juftligi orqali ahd-paymon, do'stlik metaforalarini hosil qiladi (*duz-namag'in umitiw* – tuz-nonini unutmoq, nonko'rlik qilmoq) [11, 89-b.].

Bundan tashqari, choy komponenti ingliz tilida suhbat, dam olish va subyektiv qiziqish kognitiv modelini yaratsa (*a storm in a teacup, cup of tea*), qoraqalpoq tilida choy mehmondo'stlik, oilaviy jamlanish va izzat-ikrom timsolidir (*shayi qaynaw, bir piyala shayg'a shaqirw*) [12, 67-b.].

Xulosa Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi gastronomik frazeologizmlarning qiyosiy lingvomadaniy tahlili quyidagi xulosalarni beradi:

- Oziq-ovqat komponentli frazeologik birliklar universal semantik modellarga (masalan, to'qlik = baxt, tirikchilik = non) ega bo'lsa-da, ularning obrazli asosi milliy moddiy madaniyat bilan bevosita cheklanadi;
- Ingliz gastronomik frazeologiyasida dehqonchilik va pishiriqlar (non, pirog, sabzavotlar) ustuvor bo'lsa, qoraqalpoq frazeologiyasida chorvachilik, sut-qatiq va an'anaviy go'shtli-unli taomlar komponenti ustunlik qiladi;
- Mazkur frazeologizmlar milliy mentalitet, mehmondo'stlik qadriyatlari hamda tarixiy turmush tarzining lingvistik ko'zgusi vazifasini to'liq bajaradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001. – S. 45–52.
2. Teliya V. N. Russkaya frazeologiya: Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti. – Moskva: Shkola «Yaziki russkoy kulturi», 1996. – S. 112–118.
3. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tilinin' stilistikasi. – No'kis: Bilim, 1990. – B. 28–34.
4. Cowie A. P., Mackin R., McCaig I. R. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English. Vol. 2: Phrase, Clause and Sentence Idioms. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – P. 78–82.
5. Berdimuratov E. Ha'zirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. – No'kis: Qaraqalpaqstan, 1994. – B. 14–66.
6. Seidl J., McMordie W. English Idioms and How to Use Them. – Oxford: Oxford University Press, 1988. – P. 85–91.
7. Yusupov O. F., Qayipova G. Lingvokulturologiyaliq birliklerdin' lingvistikaliq ta'biyati. – No'kis: Ilim, 2018. – B. 50–55.
8. Dosimbetova A. Qaraqalpaq tilindegi frazeologizmlerdin' semantikaliq ha'm stillik o'zgeshelikleri. Filol. fan. nomz. diss. avtoref. – No'kis, 2004. – B. 104–108.
9. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 215–220.
10. Paxratdinov Q., Bekniyazov Q. Qaraqalpaq tilinin' frazeologiyaliq so'zligi. – No'kis: Bilim, 2018. – B. 41–46.
11. Eshbaev J. Qaraqalpaq tilinin' qisqasha frazeologiyaliq so'zligi. – No'kis: Qaraqalpaqstan, 1985. – B. 89–93.
12. Ayimbetov Q. Xalq danalig'ı. – No'kis: Qaraqalpaqstan, 1988. – B. 67–71.